

מזכרונותיה של מאשה גרינבאום על מחנה עבודה קיוויולי

שפני ניסיון במחנה קיוויולי

בתחילת שנת 1944 הוחל בחיסול מחנה נרווה. הצבא האדום המתקרב ממזרח וצורכי משק המלחמה אילצו את הגרמנים להעביר אלפי אסירים ועובדי כפייה מן האזורים הקרובים לחזית לתוך גרמניה. תחילה נערכו מבצעי מיון: המוני בני אדם, בשלבים שונים של התמוטטות גופנית ונפשית, עברו סלקציה, ובה הוחלט מי עודנו כשיר לעבודה, כלומר ראוי להישאר בחיים עוד זמן מה – ומי אינו נחוץ עוד, כלומר דינו השמדה. מפקד המחנה, קורט פניקה, וחבר קציניו ועוזריו היו מפקחים בעצמם על המיון, ולאחר סיומו היו נעלמים יחד עם קרבנותיהם באחד היערות הסמוכים. איש מן האומללים לא חזר.

הידיעות על התקדמות הצבא האדום הגיעו באמצעות העובדים הזרים – איטלקים, בלגים, הולנדים – שגרו במחנות מיוחדים להם. בחשאי יכלו לעקוב אחר שידורי הרדיו הבריטי, והשתדלו להעביר את החדשות שקלטו גם לידיעת האסירים היהודים, שעבדו אתם בשדה התעופה ובמתקני הצבא האחרים.

אבל לא רק ידיעות העבירו, אלא גם מזון, פרטי לבוש, ומעל לכל גילו כלפי היהודים יחס ידידותי, שאלה לא היו מורגלים לו זה זמן רב. כאשר לא נראו בסביבה גרמנים או אסטונים, היו עובדים אלה, שבאופן רשמי נחשבו משתפי פעולה עם הגרמנים, מביעים שאט נפש מבעלי בריתם וממעשיהם. המבחן הגדול באמת הגיע כאשר הזהירו את היהודים שעומדים לחסל את המחנות, ושמוטב להם לברוח. הבעיה היתה: לאן? שכן בכל מקום היו מלשינים ומשתפי פעולה, והאוכלוסייה האסטונית בכללה היתה עוינת ליהודים. גם מחסום השפה היה בעוכרי היהודים: הם לא היו בני המקום ולא ידעו אסטונית.

לקראת הפינוי נצטוו האסירים היהודים לנקות את המחנה, ואחר כך הוצעדו בליווי משמר מזוין לכיוון מערב. השומרים זירזו את הצועדים במכות ובקללות. יחד עם אנשי הס"ס ואנשי הגסטפו פחדו מאוד ליפול בידי הרוסים, וגם הצטערו שעליהם להיפרד מחייהם הנוחים. מעדיפים היו להמשיך לפקח על האסירים – במקום לצאת לחזית, ליהרג או ליפול בשבי. השומרים האסטונים צעדו ברגל, והגרמנים, שמספרם היה קטן, רכבו על אופנועים. מפי ההולנדים נודע לאסירים, שלגרמנים אין כלי תחבורה כדי להוביל את האסירים. אף-על-פי-כן לא רצו הגרמנים להשאיר יהודי חופשי.

הצעדה נמשכה יומם ולילה, וההפסקות היחידות למנוחה היו כאשר עברו הצועדים בסמוך לחוות או לכפרים. אז היו השומרים מאלצים את האסירים לשבת על האדמה הקרה, עד שסיימו הם את ארוחתם. האסירים לא קיבלו אוכל, ומצצו שלג כדי לרוות את צמאונם.

כאשר התעייפו השומרים מן ההליכה והרכיבה על אופנועיהם, הם מצאו לעצמם מקום שינה באיזה אסם או בבית איכרים, ואילו האסירים נצטוו לשכב במקום שנעצרו, תחת כיפת השמים, בקור מקפיא, ולא הופקדה עליהם שמירה כלל.

לאחר שבוע בדרכים המושלגות הגיעו הצועדים לקיווילי, אבל המחנה היה מלא אסירים, ומפקדיו לא הסכימו לקבל את הבאים. בחיפזון הוקם אפוא בסמוך מחנה חדש, שלא היה אלא ארבעה צריפים ריקים לחלוטין ומוקפים גדר תיל. לא היו בו אפילו תנאים מינימליים למגורי בני אדם, כגון מטבח ומתקני שירותים או מים. במחנה זה, קיווילי 2, כלאו הגרמנים את אסיריהם והלכו לדאוג לעצמם.

שני צריפים נועדו לנשים, ושניים לגברים. יומיים הושארו האסירים לבדם, ואיש לא התעניין בהם. הגרמנים לא נראו, ואף לא האסטונים. בפעם הראשונה לא הוצאו האנשים למיפקד; אוכל לא חולק, אבל רוב האסירים היו חלשים ממילא מכדי לקום ממרבצם. בצריפים היה קר ולח, לא היו שמיכות, וכולם נאלצו לשכב על דרגשי העץ העירוניים, כשהם מכווצים בבגדיהם, קפואים ורעבים.

ביום השלישי צלצל הפעמון, וכולם נצטוו לצאת למיפקד. הוא נמשך זמן רב, והורגש איזה בלבול בהתנהגותם של הגרמנים, כאילו לא ידעו איך למלא את תפקידיהם. לבסוף הודיע הקצין הבכיר ביניהם שמחר יוצאים לעבודה. המפקד החדש, היינריך וירקה שמו, אף טרח להודיע שאוכל יחולק רק אחרי שיגמרו את העבודה, כלומר למחרת בערב.

למרבה הפלא, לא בא למחרת אף אחד כדי להוציא את האסירים לעבודה, ורק מאוחר בלילה נצטוו כולם לצאת למיפקד נוסף. אז גם חילקו מים חומים רותחים, שאמורים היו להיות תה או אולי מרק. גם ביום שלאחריו לא יצאו לעבודה, אבל המשיכו לחלק את המשקה הלא מזהה. מצב זה נמשך שבוע ימים: לחם לא ניתן לאסירים הרעבים – אלא רק "מרק", ופעמיים ביום נערך מיפקד. האסירים לא הבינו מדוע מחזיקים אותם בחוסר מעש, ומדוע משקים אותם משקה מוזר זה.

בסוף אותו שבוע התבררה התעלומה: האסירים "השמינו": הפנים התנפחו, הרגליים צבו, לרבים צמחה בטן גדולה, ואדישות מוזרה ירדה עליהם: הם נעו בלי כוח ובלי רצון.

לבסוף בחרו הגרמנים קבוצה קטנה של אסירים ושלחו אותם ליער לכרות עצים. אלא שהאנשים היו כה חלשים, שלא היה בכוחם להגיע למכסה שדרשו הגרמנים. למחרת הוצאו קבוצות נוספות לעבודה דומה – ועדיין נמשכה חלוקת ה"מרק", כבר שלוש פעמים ביום.

חלפו כבר שבועיים – ועדיין לא חילקו לחם, ובכל יום רב מספר החולים בין העובדים החוזרים מן העבודה. החולים הוכנסו למרפאה, שבראשה עמד רופא יהודי מקובנה, ד"ר בלומברג. ברשותו לא היו תרופות, והוא לא הצליח להבין ממה נגרמו הסימפטומים הללו. לפי דרישת הרופא הגרמני של המחנה הועברו החולים הקשים יותר למחנה קיווילי 1. שם היה בית

חולים גדול ומצויד יחסית היטב. עבדו שם רופאים גרמנים וגם יהודים, ואפילו רופא שיניים היה שם, אבל תרופות לא היו גם שם. לעומת זאת היו שם מחסן בגדים ושני מטבחים. הודות לממונה על מחנה מספר 1, יהודי מווילנה בשם ישראל צפלביץ', שופרה תזונתם של "שפני הניסיון" ממחנה מספר 2, וגם האסירים במחנה השני זכו לתזונה משופרת. לאט לאט הוטב מצבם של האסירים, ובעקבות זאת גדל גם ההספק שלהם. האסירים הבינו אפוא שנערך בהם ניסוי – אך הגרמנים לא אמרו דבר, ולעולם לא התברר מה היתה מטרתו.

מקור: מאשה גרינבאום, תקווה על פי התהום, יד ושם, ירושלים, 1999, עמ' 125-129.